

РЕВОЛЮСЧУ, ДАЙЫНЧЫ, КУШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР

1918 ЧЫЛДЫН ФЕВРАЛЬДА...

ПСКОВ хоорайга келген кижилер дээрке чиге көргүзгөн, чыда келген, 47 метр узун дүртүгү тураскаалды доран-на эскерин көрүп калар. Баштайгы туучуш-куналардан эгээл, 1945 чыда Москвага Кызыл шолте Тилегиштин парадына чедир Совет Чесектиги Күштерин эртен дайынчы орун сурагым сукулятор-монументалист Г. И. Мотомилон кижинин сеткил-сагыны хаара туду бээр кылдыр уран-чечим-биле мыда синайып көргүсөн. 1918 чыда империалисттик эжелекчилерин Кызыл Армиянын чыла шапканын баштайгы тилегиштен алдар кылдыр ол тураскаалды Псковта тургускан.

Совет республика 1918 чылдын февральда берге хушунер чурттан эрктен. Туртайбы дугурушкан кыра салгышты-биле уруш, империалисттик Германия революстуг Россияже дээрбеч походу эгелээ. Совет чалак тайбын дугайында кероге ат салырыкча чопшоректин, ол дугайын герман чалакка медегеэн турда-ла, кайзерин шериглер Петроградче — революциянын чүрчүсүн мургул эгелээнир. Февраль 23-түд хунуугу тонууга олар Псков хоорайга чокушуп келгенер.

Интервентилерин шаан халдашкыны-нын баштайгы хушунеринден эгелээ-ле В. И. Ленин дайынчы чор болганга ойтур шапканын асылчы чопнары кыйгырган. «Социалисттик Ада-чурт айымда» деп В. И. Ленинни бижээни дедери — Улус Комиссариятын Човушунин угууга-ла Төрөн чуртту камгалаарычте бүтү согушун баштап революстучи ортаны-чаларын кыйгырып кудурган.

Ленинчик дикрет-туугага хары кылдыр Согу фронтуну эгелээ (ол Псковка турган), тус черин партия болган совет организацияларын хоорайна камгалаарыч талашы-биле дүргөн кылым чорудар тодагый хемчегелерин хулаан алган. Февральдин 20-нч дүш үеинде Псков хоорай болган оң чонок-камыз бүзүлгө-шкнне таварышкан дээрин чарлапкан. Революстучи-шеригин оша шыгы революстучи курум-чуртуну бүтү-ле күш-биле болган бар-ла аргалар-биле шыгыны сагымынче чуртталчаларын кыйгырган.

Хоорайга кызыл шериг отрядтары палышкан бу-биле тургустуну эгелээ. «Контрреволюция-биле демсегеринин хемчегелери алдынып, кызыл отрядтар палышкы-биле тургустуну тур» деп, Илтика хөркөтөрүн улуу комиссарияда-га февраль 21-де Псков чурттуг, болшевик К. В. Гей велекшэн.

Кызыл шеригин ийги позугу, Псков-тук кызыл гвардейин отрядтары болган латыш адимжаларын кескери хоорай-нын муруну талашы эелескенер. Дайын-ныч чокушуп келгилерне чедир олар кө-күртүлгери урун, хоорайже кирер демир-орун орутканын чала тесеп каапканар.

Февраль 22-де болган 24-түд эртенде Череха хемге калды-берге туучушкунна-га дайынчы күшүгү халдашкынынын ойтур шапканын. Дайын болууну куужу моонен алыры-биле аткаарлар ужура

таварышкан. Февраль 24-түд кескээнде дайынчы шериг кескери Псков — 1 станцияже база катан халдашкан. Олук-чидиниң туучушкуннарынын соода Кы-зыл шеригин ийги позугу, кызыл гвар-дейжилер болган латыш адимжалар Крестилер районунче аткаарай бергенер. Ынчалажок хоорай демиселни уламчылап турган. Февральдин 24-тен 25-че дүнеин-де кызыл шериглер болган кызыл гвар-дейжилер кудумчуларга туруштуг болган эрес-дидим тулупшанар.

Дүнеки туучушкуннарын үеинде кы-зыл гвардейжилер муруну-чоон таладан хоорайже база таварып кирерин орадаш-кан кайзерин шериглерин батальонуга удуур удуур туучушкуну чорутканар.

Дайынчы муруну кескери Псковту эжелеп алган, Петроградче шилей Дор-ошино станцияже шилес чоруткан. Ын-чалажок олар орунка кызыл шериглер отрядтарына база-ла таварып бергенер.

Кызыл шеригчилер Псков чоогунга дайынчы эң аар-берге халдашкы-нарын ойтур палышкан, оларанда рево-люстучи бедик медередины, быныг туруш-туун болган эрес-дидимин көргүсөнир. Кайзерин шериглерге удуур туучушкун-те бир дугаарында кирген, Петроградче оларын шимчээшкнни доктаадым шы-даанар. Ол шыкан Нарва чоогунга бол-ган фронтуну эске-даа улактоотарына Кызыл Армиянын баштайгы отрядтары-нын дайынчылары база эрес-дидим ту-лупшанар.

Тайбын дугайында быгыт болган чал-гыш чок ленинчи политика, социаль-тег Ада-чуртун камгалаарычте көдүрүп үнгөн масаларын революстучи хей-ауды. Кызыл Армиянын дайынчыларынын эрес-дидим мадырлыг чоруу — бо бүтү тайбын дугайында кероон чарарына чопшор-ектирне кайзерин Германияны албадан-кан. 1918 чылдын март 3-те Брест-Лит-овскиге тайбын дугайында кероге ат са-лышкыны болган. Фронтуга шериг чору-дугаа сокустатынган. Чурт үрде мана-ны тайбын үеже шилээ.

Ынчанаш, 1918 чылдын февральда болшевиктер партиянын удууртулаш-кы-биле, В. И. Ленинни удууртулаш-кы-биле дайынчыга удуур туучушкуннарга чаа хевиринч чепсектиг күштери — асылчы-тараачкыны Кызыл Армияны чуртту-ну тургустуну ош.

Бистин чурттуг тогууга В. И. Ленин кунуң алдарында көргүсери-биле, Пско-вта калчаар-даа аажок, удуур ол тураска-алды тууду тургускан. Тураскаал тургус-кан ол чер — хоорайныч ийдики чери. Ке-дир үеинч дайынчылар маңа келген, Төрөн чурттуг мурунга шыгы бараан болурун дагыраагаар, пионерлер болган комсомолчулар маңа уругучу кээлдер, олар адаларынын революстучи, дайынчы алдарынын дугайында сактышкынынын дынаарлар.

П. НИКОЛАЕВ,
С. М. Киров аттыг педагогика
институдуну ректору.

ТИИЛЭЭН БИС

Араатаным Гитлерин шулуш шерия Ада-чуртче — СССР-же халдап кээрге, Аас-кежиги, хосталганы камгалашкы, Ада-чурттуң дайынчыга киришкен бис. Олур тыны хайралан чалданмай, бүтүн байлак адивисти кызылмай, Чалың, кырган пазы-хар деп ыгала чокка, Чалданым чок туучушкунче киришкен бис. Сорук күштүг, эрес-мадыр совет фонуу Согуштары дайынчы кайып каппаар. Дайын эрел, ошун күзөөн фашист шериг Тамы-хоорун боттары тып, кыран турду. Ада-чурттан Берлин чедир тулупшанкын, Амгы чаштың көлөр ойун камгалаан бис. Коммунизм туугу туткан, бүтүн бистер Кожа базын, тайбын дээштин турун гур бис.

А. ТАМБЫ-СЮРЮН.

КЫЗЫЛ ТУКТУГ КЫЗЫГААРДА

Ада-чурттуң амыр-дыкын камгалаар дээр Ада-чурт амыр шеригинин коруука сен. Чокка бижээ совет чалаа харыялыга Согуштарын дүктүгү сээ бижиң ор мен: «Ыркымын үрөп шүргүп, орган аалчыны ырак черден баш удуур эскерин каан. Кызыл шериге чедир кээрин маан чыткан. Кайсар дайын мурун орта тура дүштү. «Дүжү бер дээр дугаа-ла-даа тоовуй, Дүжү-далаң мыа болган дайынчы. Чыла өтөс шырып чеге чышыр четкен, Шыда үгөн дидим чорууга магадан мен. Дээрбеч кызыл-кыжык поглаза-даа, Дештирбейн ойтур шапкан, тууду алдуу. «Шүтүстү тилээс сен, эртим» — дээр, Ороштин отту келдим, дүжүм болду. Ырак черде Кызыл туштук кызыгаарда Ынак элим хуусаа төнгөн чанын кээрге, Ынакшылдык аас-кежиги калды көрүп, Ынчан хостуг хоорейкип чорай бис аап.

З. НАМЗЫРА.

Турал хоорайда 70 ажыг харлыг Кырыл Прохорович Гизев адаларын революсчу, дайынчы болган күш-ажылчы чалай чачымдарыга тураскааткан кескээрге ам-лактер, шолжалар пионерлер-биле бо-ла ужурашкан турар.

Кызыл партияны Кырыл Прохорович — хамааты бол-ган Ада-чурттуң Улуг дайын-нарын кырышкын. Шетин-ки болган Кочетовтук кы-зыл дайынчылары-биле калды Тываны ак гвардейжилерден таварышкан идеейлиг ки-ришкен.

ХАРЫЛЗААЧЫЛАР РЕПОРТАЖ

Улуг эвес мыш бажычы-га. Харылзаачыларга каш улаа ужурашкы чоран бол-ган, танымын командирлер, дайынчылар-биле ужураш-кымыга идегеп, олче кирип ор мен. Дежурныйн эрктен, кес-ектиң албан кылдыр өрөөлүн-ге чокушуп орумда, аныяк лейтенант менче уткуй үнүп келди.

— Кесек командириниң по-литиктиг ажыл талашы-биле оракачкы Александр Доку-чаев — дээр, ол мезин-биле чу-гаалажы берди.

— Командиринер улуг лей-тенант эш Гук бар кири бе?

— Чок. Улуг лейтенантын эрктен чылын күскээр шериг академияныче өөренири-биле удеп каан бис. Оон орунга мен чоруткан. Бодум Кара-Калпак АССР чурттуг мен, а эрктен чылын шериг унучиле-ани дооскаш, бо кесекке кел-

дим — дээр, кабинетче мен чалады.

— Силерни харылзаачы-ларыңар СССР-нин тургустун-ганынын 50 чыл оюнга ал-дар болдурган социалисттик чарышка тилекчи болушан, ам-даа бири черде чоруп, Со-вет Армиянын болган Шериг-Далай Флудунун 55 чыл оюн улуг чедикшикнир-биле уткуп турар-дыр. Ынчанаш харыл-заачыларын ажил-херекте-ри-биле таныштырып көрү-рем — деп, оон илдедим.

Лейтенант мээң дилээмин хандыры-биле мен Ленинни эрөөлче элерткен чорутту. По-литикчээлге белеткенип орган болук дайынчылар-биле чу-гаалажы бердиги.

СССР-нин юбилейинге эки көргүзүлгелерин болганы дээр шаптаканы беш вым-пелдерин, ВЛКСМ обкомунун Кызыл туугун, «Кесектин эң аки салырынга» деп кызыл

тукчулук Ленинни эрөөлүн эң көскү болган хундуугу че-ринде аскаң. Дайынчыла ол чедикшикнир чоргаарал-биле чугаалап, политиктиг бол-ган дайынчы белеткедиг канчаар чоруп турарын сокур-гаты. Оларда политиктиг бол-ган дайынчы белеткедиг тергилерин хей. Анаа да-йынчылар Николай Савинцев, Николай Морозов, ефрейтор Владимир Артемов, баа сержант Владимир Цирюльников оларын (устунде чуртун) ко-мандир чоргаарал-биле дады. Болдарын каймы-да хей улаа аас шалгалың ай, бедик мергежилди харылзаачы-ларга сагалдыр турар.

— Ам каш-ла ай олжаш шериг албанында хажыр-дыр сизер. Кайнар баа, түнү кылырн планнап туур сиз-лер? — деп, ефрейтор Артемов-тан айтырдым.

— Чогу бодум Курск чур-ттуг мен. Халашкан алымга, улугума барып ужурашкан, Тюмень облазынын чуула ту-дугларына комсомолч путе-

ка-биле барып ажилдаарын планнап турар мен. Ол дуга-йын командиринер шагда чу-гаалажы эгелээ. Шеригте кээрге канда-даа тускай эр-тем чок турдум, а ам — элек-тротеханик мен — деп, ол чоргаарал-биле харылады.

Мыда кижилер бүрүзү хууда планныг, бир-ле мергежилди чедип алыр сорулгалыг. Дай-ынчыларын хей кезин харылзаачы болурун шийтир-леп алган.

Дараазында тускай белет-кедиги класинга келдиңиз. Мыда чүүл бүрү нарын радио-аппаратураларын деген, ха-наларда — схемалар, көргү-зүг материалдары. Шериг албаныга келген чар-тык чыл безин четтеш аныяк оолдар Николай Черноусов, Альфред Мустафин, Анатолий Печарских олар телефон ком-мутаторун тургузуп тайыл-бырлап бээрин биче сержант Владимир Цирюльникован ди-лээ. Ол аныяк дайынчылар-нын дилээни күзөлдү-биле күү-

седип, аппаратураны тайыл-бырлап эгеледи.

Класса дайынчы харыл-заачыларын өөредип, оларын билин бедиреринге бүгү-ле таарымчалыг байдалды тур-гусканын магадап көргөниң соода, кесектен элөөн ыракта, ховуда, радио-станциянын оолдары-биле таныжар дээр чорутуусу. Каш минута шитинде ажил-даарыга белеткен алыр кү-чүлүг радиостанцияда анаа дайынчылар Александр Бутин, Виктор Грехин олар ажилдап турар. Олар политиктиг бол-ган дайынчы белеткедиг тер-гилерин, класстыг специали-стер (адаанда чуртун).

Бистин тайбын күш-ажыл-кысты камгалап турар дайын-чылар боттарынын бедик харыскалганын медеп билип, Төрөн чуртунга шыгы ба-раан болуп, биче сеткилдиг, амылдала өөрүшкүлү-биле барган аалчы бүрүзү мага-дады.

А. ЧАРАШ-ОЛ,
Августун фотолары.

ОРУК ДЕМДЕГЛЕЛИНДЕН

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

Тоөгү болган дигература башкымы кижиге болуун эр-теминге хамаарыштыр кичээл-дер эрттирген, чон мурунуга лекция-даа юмчуруга көргөн, билген чүүлдер көйө болу-гу, дыка-ла аныктыг чүе. Бо-лукунуң практикаг билгенин улам байлар дээр кайгы шолжаларын үеинде бистин чуртувустун алыр-бүрү булуварында тогуугу бол-душкуннарын черелеринче аян-чорук кылым чоруп тур-меш. Ол чоруп турган, көргөн, дыдаан тогуугу фактылар мээң ажымын удуур идиини берип турар. Ылаңгы калды-бир болуш-куннарын халымы-биле шып сайгарымынга ол кончуг дуа-лым.

Бистин чуртувустуң төвү Москваның, революцияны ка-ваймы — Ленинградтың, Гру-зияны, Кавказды, Кара-Да-лай өрениң тогуугу черле-ринче ий-шү удаа аян-чорук-тары кылгалды.

Мен маңа чүте Новорос-сийск хоорайны мадырдыг камгалаачыларын дугайында көргөн, билген чүүлдерин-ки бижири бодадым.

Ада-чурттуң Улуг дайын-ныч чылдарында Новороссий-ск, оскө совет хоорайлар иш-каш, меем-фашисттик эжелек-чилер-биле чаныш-шыш чок-ка демсегиле турган. 1941 чылдын август 30-де немец солдаттар ошу бомбалы бээр-ге, хоорайнын чуртталчалары дайын-биле мадырдыг тул-чуп эгелээ. 1942 чылдын август 18-те немецтер мөөң күш-биле шаар халдашкы-нын кылган. Фашистериниң чорутулганы — хоорайны эжелеп алгаш, улаштыр София база Баку-Грозный, нефть ты-вы

жын дүргө-биле холга алы-нып турган. 1942 чылдын сен-тябрь эгеленде фашистер уа-гу күш-биле хоорайны чаа тава-раан болган согу талашы-да Павла синарын тавартып «Ак-чок шүтү» дээр камга-лаады тургузуп алаанар. Совет кижилик дайынга дү-жүп бербиш, олук чок демс-егил турган деп чүенни ол черинч муайында «Тураскаал-лойдан» база көрүп болур. Аар-берге хушунер аш-чөм, оң-чөмөк даякылган турган вагонуну тураскаалын арты-рып каан. Дайынчы чаш-кын дег огунуң ада-биле ол ажилдап чоруп турган. Ону башкылар турган совет кижи-лер болууну хулаагезиң ал-дарымын-биле күсөдиг, фа-шистерге чаныш-шыш чо-гун көргүсөнир. Вагонда он муң хире ок изи бар.

1943 чылдын февраль эге-линде Геленджик хоорайга тускай белеткедиг чедип ал-ган 276 кижи составты Кара-Далай болуунуң десанттары Печар Лыович Куинковтук удууртулаш-кы-биле Новороссий-скиниң муруну-барымын тала-зынга эскет чокка үнүп кел-ген, адаа бижылганын алган-ар. Оларынч кол даалгазы — хоорайнын муруну-барымын та-лазын камгалаар, фашистер-ниң күш, меем алырныга шаптыктыр, совет суднолар-нын шимчээшкннине дуга-ча чедирер дээр оон-даа өскө.

Февраль 5-те немецтер де-сант болууче шаар халдаш-кынынын кылды эгелээнир. Чеди катан улаштыр уа-гу атаканы кылган, совет дайын-чыларын түр када кылып ал-ган камгалаанын чаа таварып чадаш, аткаарлар ужура та-варышканар. Немец коман-

дылар чери мыда өсет шериг-нин күштүг улуз кезең бер-дир деп бодаш, итадай бер-ген. Ынчанаш ол чок кылы-рың улуз планын 5-6 хо-чун дүргүзүлгө тургузар ужура таварышканар. Фе-вральдин 10, 13, 4-нч хушун-де немецтер совет дайын-чыларын туруштарыңче та-вар халдашкынынын кыл-ганар. Десанттар бижымы-биле демсегиле турганар. Ылаңгы февраль 17-де фа-шистер хей саныг самодет-тар-биле ол туршту чок кы-лыр сорулга-биле бомбалап эгелээнир. Совет дайынчылар соолуг оң-чөмөктө чедир шийтирилг туучу деп да-гырааганар.

Ол үеде Совет Армиянын хайтымын эелеттери чоку-шуп келген болган нөөң самодеттарын уагтык эге-лээ. Закавказ фронтунуң Кара-Далай болуунуң шериг-лериниң дайынчы корабле-рин база чокушуп орган. Улуг күштер келгиле чедир совет десанттар болууну ту-ружун камлап, дайынчы даалгалы алдыры-биле күү-сөткөнир. Оларынч элөөн хойу мадырдыгы-биле өлгө-нөр. Алдарың «Дюг-кажа-ныгаш» дег интернационал-чы дөөттүг турган черип не-мечтер «Отуг чер» деп адаанар. Ину чок кылыр дээр кам-да орадашкан, ча-да каанар.

Ол дөөттү мадырдыг сос-тавы бо-ду: Тузен Джербад-де, кыргы Туренбеков, азе-рбайджан Азизов, армян Ха-чатурян, урмян Чукоский, орус Костиков болган өскө-лөрд-да. Нарынч чамдымын Төрөн чурт дээр амы-тыл-дан чарыганар. Совет да-

йынчыларын Новороссийск чалып бижылганын, хоорайны камгалап турган черин тогууда «Тогуугу бичи чер» (Легендарная Малая Земля) деп адап. Оң мадырдыгы 1943 чылдын чазылдан эге-лээ Новороссийск, Крым дээр, шийтирилг туучуш-куннарын эгелээнирне че-дир хоорайны камгалап турганар. Оларынч иш-тинден 28 кижиге Совет Эвилелинин Мадыры деп бе-дик атты тывышкан. Ол атты чедип алганынын бирээ, оларынч командир П. Куни-ков Крымын хостары дээр туучушкун үеинде мадыр-дыгы-биле өлгөн.

Мадырдыг тураскаалын мыда тургускан болган чу-руктарың хоорайны музее-винде деген. Оларынч-биле калды алдарың Закавказ фронтунуң Кара-Далай болуунуң шериглериниң командир-чалыш вице-адмирал Ф. С. Ок-тябрьскийн, оң политэрге-лел начальнигин орадакчы полковник Леонид Ильич Брежневтин ол үелет фронтучу чоругу көөрү менээ кончуг сокурганчыг болган.

Амгы Новороссийск — улуг порт хоорай. Мыда пеемт бүдүр болган судно сеп-тээр завод бар. Новороссийск 20 чылдарын перспективтиг планын тургузуп алган, че-кетелип сайзартуу турар. Хей-хей дыштанылга, кадык-шылга черлери, пионер лагери мыда тургустунган. Со-вет Эвилелиниң кайы-даа бу-лудан бо кайтамчылыг «Би-чин чери» болган улетуру-луг хоорайны көөрү-биле хей-хей туристер хүн бүрү кээп турар.

С. ШАЛГЫ,
Чоон-Хемчиге Теве-Хай шолжалынын өөредилге эрге-лекчини.

ЭКИ ТУРАЧЫНЫ САКТЫШКЫНЫ ТАНККИСТ

«Т-34» танкынын меха-ник-чоллачымы, тыва, эки турачы, улуг сержант Хо-валыг Сайын-ол 1944 чылда Яссы-Ишневна немеч-эжелекчилерге удуур эрес-дидим дайылдык, танкызы-биле дайынчы-дына хей солдаттарын, тех-никазын уузушкан. Ын-чанаш Сайын-олду бистин кезектин командылар чери үргүлүп мактап тур-ган.

Совет Армиянын эң күштүг чепсекте-риниң бирээс турган хуу-лазын «Т-34» танкы-ларын бисче хулаагези бер-ген болганда, ынчаар дайылдыж-даа умурул турган бис.

Иштинге 4 дайынчы чо-руур чангыс «Т-34» деп танкынын дайынча удуур шаап-халдар дайынчы кү-жү аыттыг ачы чааг ше-ригниц бир взводунуң кү-жүнүг деңгемин. Ол танкы-нын дайынчы шыныры мы-нды: дайынчың ол точна-ларын улуур туруштарын урей атакш, танкыларын, автомашиналарын, дзотта-рын, мондастарын, дигир куштерин чуура базар, үс-турер, кырында бижылган удуур үгер-бозу-биле 15-20 км ырак черде дайынчың дигир куштерин, техника-нын чок кылып каар, кал-бан ханы оңгарларын ама халыры, хал-даштыг, арга-ыштыг, чидигир малгаш-чыг черлерге чоруп шыдар.

Бо хире нарын, күштүг техниканы мууноп алгаш, Төрөн чурт, арат чон дээр амы-тынын харамнамын демсегери чаагай алдар. Ынчанаш тыва танкист Сайын-олга бис дыка-ла чоргаарларын турдуус.

Сайын-ол боду техника-га ынак, көргөр-сестир чү-вези-даа чок, кончуг ди-дим кижиге. Оң танкызы-нын командирин улуг лейте-нант Н. Колосов мадыр-дыг чорутканы дээр хей улаа орден-халыялар-биле шаңгалып чоран, хоочун танкист болган телепиг коммунист. Фронтучу Хо-валыг Сайын-ол Ада-чурттуң Улуг дайынчыга Тываның эки турачыларын ары-зындан эрес-мадырдыг чо-руун көргөсөн кижи-лер-ниң бирээс.

М. КОНГА,
тыва эки турачы,
танкист.

Тывадан келген оолдар, бис-тер, боттарышкың хамааты хулаагезиң ак сеткилдиг эрттирин тур бис. Кескээнде бистер мынак, аны-бүрү на-циянын аныяк-чалымы тола-зери бар. Дуга-сөзүңү аны-даа болза, удуур ө-бүлөүсө — СССР-ни амы-тын дег кама-лаар харымыска бистерни катыштырып турар. Ынчанаш кижилер бүрү-ле бодуну хулаагезиң ак сеткилдиг күү-сөдиг күзөлдиг. Бистер бижыг найырлары-биле күштүг бис. Ынчанаш херек анаара Төрөн чуртун камгалаанын шимээсиздер туруштар бис.

Тывадан барган оолдар сал-быр, взвод, батарея бүрү-лү-де мактадыг. Оң тодагый херечин — Совет Армиянын тергилерин деп хөрөк демдээ

беш кижиге тымысканы. Комсомолчу анаа дайын-чылар — Бин-Хемчин «Салт» сокузундан келген Борис Доржу, Николай Бай-Кара, Бай-Тайганың Кара-Холден Валерий Күжүгет, Эрашын Нырылдан Алексей Дудун, Таңынын «Тилеги» совхо-зундан ефрейтор Леонид Сы-рат олар политиктиг болган дайынчы белеткедиг тер-гилерин. Ол хүндүгү атты олар кызымаккай дайынчы белеткедиг түнүлгөндө, өскө эш-өөрүнүң деткамчезиниң ачында чедип алганар.

Бистин эжиге Валерий Ку-жүгеттин батареянын коман-дир бо-ла мактаар. Ол бодунуң дайынчы мергежилге кызы-маккай, сагыш-чопалгыр эш. Валера тергилериниң бирээ-зинге сагалды, кесектиг ту-гун камгалаар хүндүгедиг ол чаалап алган. Бодунуң кол мергежил чоллаачыдан аны-да, үшкү класстың хараалда-чымы деп дайынчы мергежи-лиг нормазын ол дуушалан.

Күжүгеттин чангыс чер-дурттуг Хертек Хурен-оол бо-дунуң солдат хулаагезиң ба-за-ла багай эвес күсөдиги турар. Шериг мурунда чолла-чы мергежил чок-даа келген болаа, ол маңа бодунуң кы-зымаккай чоруу-биле чолла-чы мергежилди чедип алган. Хурен-оолга командирин, биче сержант Анатолий Баскаров улуз дузаны чедирген. СССР-нин 50 чыл болган оон тава-рыштыр кесектин командылар чери Хертекти хүндүлөп би-жи-биле шаңкалаң.

Олет Кузундун шериг мурунда чоллаачылан ажил-дап турган болган дуржула-мы, техниканы эки билери-биле өскө өөрүнден ыгалап турар. Ол үр болаанда-ла ба-тареянын мурунчы чоллаачы болу берген. Техниктиг ки-жилер үеинде оң өөрүңге бир-ле чүенни айттып, дулаалан турарын кижиле бо-ла каар. Олет кесектиг бот-ты-ларын уран чуртуунуң иди-ейлектиг кырышкын. Эки Алексей Дудунтуң удегези-биле «Эргим авай» деп орус ыры, «Ак-көк хеминиң кижилерин деп кинофильмде ыр-ны тыва, орус дилдар кырыш-ка ырларга, азда олутураң-нар чымыг адыш чашкаанын-ны-биле уткуп алыр».

Кезээки чөм соода, солдат-чы бачым хуу оюугары бээр-ге, спорт залыга чаа келген солдаттарга гимнастык мерге-жилдерин ефрейтор Леонид Сырат боду көргүзүп, оларын өөредип турар. Оң өөрүңге оолдары нарын мергежил-дерин тыныкче чазыг чокка кылып туралар. Чижээлээр-ге, латыш Умист Янис, казак Владимир Касым-канов, украин Сергей Киселюк олар үшкү разрядтын спортчулар апар-ганар. Шегин албанына ак сеткилдиг, иң чуртунуң, үле-герин чорту дээр Леониде эрктен чайн кесектин коман-дир Төрөн Тывааның баар кыска хулаагезиң шөлөзүн берген.

П. ПРИГТ,
шеригин Н-кээзин дайынчымы.

Матросовтун маадырлыгы чорунун 30 чылы

ӨЛҮМ ЧОК ЧОРУК

Кызыл Шериг бодунун 25 жыл оюн фашисттик эжелекчилер-биле тулчушкуннарга киришпешкен, дембелген турар хүн анаа-гвардей-жи Александр Матросов бодунун

өлүм чок маадырлыгы чорун кылган. Ам, оон бээр 30 чыл эрткенде, Ада-чурттуң Улуг дайынынын 275 киржикчилери шак ындыг маадыр-лыгы чорукту кылганы билдинген.

Ол 1943 чылдың февраль 23-те совет-герман фронтунун бир кезинде болган. Баталы-он кезек арганы эрткен, кесертен — тымдан Чернуш-ки суурну согушкунга та-варыштырар ужураду турган. Даң бажында аткылашпы-шаан, кезек мыштарынч төг-ген черинче үнүп келгенер. Автоматчылар базым бүрүзү тулчушкуну-биле албышаан, бурундаарал бар чоран. Суурга чедир кап-ла түс метр эрткен.

Чогуу-на мыңал ияк ча-жырып каан дэот — от точка-мы билдине берген. Рота ко-мандирин үш автоматчыларга ону узуулар деп дужаалаган. Бир солдат доран алган, ийиз балыглаткан. Оон соон-ла база үш кижи чорупкан, мыңала-да оларны база-ла пүлөмөт кыргай тулупкан.

Байдал мыдыг апарга, он тос харыг комсомолчу бөл Александр Матросов кесер чөпшөрөн көрүңер, деп джест кылган. Ол хостуң пактарын-ла гитарага ойноп, далай ду-таймыда, огуну манан ала ду-таймыда мырларны мыра-арыгга ынак турган. Оон аза-зы-даа, ачазы-даа чок, уру-лар бажыңдыга өскөп.

Матросов пүлөмөт чаныгга кедеп чедер берген, баштай бир гранатадан, оон соонда ийиз дугарын шылаан. Пүлөмөт кезек кала пүлөмөт чок апарган соонда, база катан боолан эгесон. А ол үеде ба-талыон атакажы көдүрүп

үнүпкен: кап-ла секунда ки-тиде оон он-он эштер өлү-гө тапаржыр дей берген. Матросовта оон ийиз гра-ната чок. Ийчан солдат ту-ралаа, пүлөмөттүн үзү-сөксөөл чок боолан турган үдүн хөрө-биле дуй чыды-кан.

Ол кезжэ Александр Мат-росовту шериг баулаы-биле хөөржүткөн. А кап-ла хон-галда оон ады бүтү туртка тарай берген. Маадырның адың 254-кү гвардейки полк-тун бирги ротанынч даяр-аанда монгези-биле кийр би-жээл. Ол, оон адын база эди-леп турар.

Матросовтун үлөгер-чжээн эдгерген дайынчыларын оон бээр-де матросовчулар деп адар апарган. Олар дыка хой болган. Совет дайынчылар Матросовтун-даа мурунда боттарының хөрөктерин-биле пүлөмөт аксын дугалап турган болганы соондө кээп иле-рзөн. Бөгүн мыдыг маадыр-лыг чорук кылган 275 солдат-тарынч болгаш офицерлеринч аттары билдингир.

Мыдыг маадырлар кымпа-рыл?

Оларның дайынчылар бир-ле дугарында Новгород де-лискээрине бодунун маадыр-лыг чорук кылган Совет Эпи-делиянч Маадыры танып-тан Александр Панратовтун адын бижээл.

Партизан кыс Рамза Ширшова Белоруссияны хо-с-таары дөшт тулчушкуннар үезинде пүлөмөт аксын хөрө-з

биле дугалаан. Михаил Ольшеский Дунай ындыгы 1944 чылда шак-ла ындыг маадырлыг чорук кылган.

«Гундо Баскалья» дээр ита-ли партизан бригаданынч Со-вет Эпиделиянч хамаатым Георгий Колозани тулчуп тур-ган, 1944 чылдың чайынында Матросовтун маадырлыгы чо-руун каталтаан.

Матросовчуларның аразын-да чөбрий аякы националдар: казах Буран Нысанбаев, се-тон Исмет Лаар, бурят Клав-дий Кривоносов, узбек Ку-драт Сулейманов, грузин Сем-харалде, марий Зинобий Прохоро-в болгаш совет черинч хой-хой алдарлыг оолдары бар.

275 маадырлардан чүгө үш кижин: Александр Удолов, Ровье Райз болгаш Владимир Майборский дингир арткаанар. Шахтер Удолов Донецкде, Майборский Хмельницкий об-ластың Белогорск районда Зинькин суурда төрзөн кол-хозунда аямылдан турар. Райз — Москвада.

Эмчирер Райздың мага-бо-дунга 18 ок киргенин санаан. Маадырлар чорук кылган тулчушкунуң муруну ча-рында ону эштери Комму-нист партияның кескү-күңгө кандидат кылдыр ху-ззоп алганар. Партия бил-дин госпиталь соонда алган. Ол Москвада бир заводтун хандырыгга кылдыгыңча на-чалыгында аямылдан турар. Оас СОЛОВЬЕВ. (ПМА).

Великие Луки хоорайга 1948 чылда Совет Эпи-делиянч Маадыры Александр Матросовтун мага-бо-дун эккелгеш, оон шөлдериңч бирээзинде хөөржүт-кен болгаш ында ам маадырга тураскаалды база тур-гускаан.

ЧУРУКТА: Великие Лукиде А. Матросовка турас-каал (тураскаалдың автору — ССРЭ-нің улустун чурукчузу Е. Вучетич). А. ОВЧИННИКОВТУН фото-зу. (СЭТА-ның фотохроникасы)

Спорт

Хоккей

Мичалиг хоккей талазы-би-ле делегейге бирги чер дэшт маргылааның ийиги эргилде-зинге Швейцариянч шилдик командазы Филлявдиянч спортсменнери февраль 21-де Москвага есе тик сапта бээрелдин-биле уткан. Фин-леринч хаалгазынче кирген есе саппын дөртүн шведтеринч хостуң ойначызы Берит Эрнссон кирген. Ол хоккей согуштарының ор-тузунда «Бемла» («хат-сал-гы») деп ат-биле суражаан. Ийи мажын Эотерберг кир-ген, ыңчаарга Эк биле Бенит Эрнссон — бир-бирин кыр-генер.

Мичалиг хоккей талазы-би-ле делегейге бирги чер дэшт ужуражымынчылар фев-раль 21-нин соонда түн-дери мындыг: мурунда ССРЭ (8 саппы), ийигизинде Швейц (6 саппы), үшкүзү-де Филлявдия (2 саппы) бол-гаш соолдө — Норвегия чо-руп турар.

Эн хой сап кыргеннеринч мурунда Фролов (ССРЭ) — 12 мажын командазыга ой-нап берген. Оон дараазында

Бемпа (Швейц) — 6, Бочков (ССРЭ) болгаш Роуля (Фин-ляндия) — 5-5 саппарыг.

Ээлчеглиг тинделге

ССРЭ-нің шилдик коман-дазы февраль 21-де Красно-горскинч «Заря» стадионунга бодунун дөртү тинделгезин чедип алган: ол Норвегиянч командазын дөрт тик сапта уткан.

«Баштайгы улаа ужура-жымынчы шведтеринч он бир сапта тиндээл совет хо-кейчилер чансарга үперде олардан ындыг-ла узуг эвес артыкмыдыг турганмыга шыңгары берге».

Норвегтер шаңнадыг чер-ге ылап-ла үпер дэшт деле-гей чемпионнары-биле хайым-нашкан, эргилде кылырыг-бодал-даа чадавастар.

Оонунч ийиги чартында бистин шилдик команда-мыстың эң шыңгар кижилери — А. Фролов биле В. Бочковту «тулчушкун» саппы кыр-ген. Оон түнделгедө Хабаров-скден барган 32 харыг хо-кейжи — А. Фролов бо улаа-лай саппы «чаалан бээр» ар-галыг болган. Оон дараазында Е. Герасимов база бирээни

Адыгжы лыжачылар аъттанышкан

АКШ-тың Лейк-Пэксид хо-орайында февраль 26-дан март 4-не чедир лыжачыг чарып-тың болгаш бодалганың та-лазы-биле 1973 чылдың бирги чери дэшт делегей маргыла-ны бооп эртер. ССРЭ-нің шил-дик командазы алаа кир-жир-биле февраль 21-де ынаар ужулду чорупкан. Эр уагустун командазында деле-гей чемпиону чоран болгаш олимпий чемпиону А. Тихо-нов (Новосибирск), левин-градчы Ринат Сафин, а ол ышкан А. Ушаков (Ижевск), Т. Ковалев (Чита), Б. Ко-маков (Новосибирск), амык-тар ортузунда ийи дакыр де-гей чемпиону Рига туртутт Янис Чаурс. Оон аңгыда 27 харыг Ковалев алаа бир ду-гарында киржир.

Ол ышкан биатлонда амык-тар ортузунда бирги чер дэшт маргылаага Ригадан барган Александр болгаш Эдгар Богдановтар, Мурманск туртутт Валерий Ханяп, Ижевскден барган Михаил Федотов олар база киржир.

(СЭТА-ның көрр.).

База бир кандидат

Шыдыраага РСФСР-нің че-мпоннадыга кирерик шыңгар пыдыраачылар шилдик азы-рынч Удья-Уд хоорайга бол-ган зота маргылаады дөзү-та-ган.

Маргылааның түнделгедө Омекден келген спорт мас-терлери Виталий Тарасов, Геннадий Адамсон болгаш Муруу Сахалинск туртутт он есе харыг, бирги разряд-чы Евгений Котов олар шу-ту сөс-сөс саппарыг алган, пыдыраага РСФСР-нің шы-дыраа чемпионнадыга кирерик эрген чедип алганар.

Алаа биств республикадан киринч чоран Ак-Довуракта ийилер, бирги разрядчы Монгуш Адыл-оол 6,5 саппы алган, пыдыраага ССРЭ-нің спорт масторыгга кандидат-тың нормалын күткөткен.

(Бистин көрр.).

МОСКВА. Людмила Семен-яның ады хореографияга хан-дыкшыдыг кижиерге балет артистеринч 1969 чылда Москвага болган бирги Делегей конкурузунун үезинден бээр сурагмаан. Ол оң лауреады болган. 1972 чылда балет ар-тистеринч Бүгү-эвилеп кон-курузунун лауреады апарган. Ол ам Улуг театрынч талан-тыг танчычызы. «Нуулуг хөлд» Одетта-Одильяны, «Шелкунчикте» — Машаның ролюн ол күөсөдип турар.

ЧУРУНТА: «Шелкунчик» деп балеттен сцена. Маша —

артист Людмила Семеня, Шелкунчик-принц — артист Вячеслав Годяев. А. КОНЫКОВТУН фото-зу. (СЭТА-ның фотохроникасы).

Мелебугенне

ФЕВРАЛЬ 23-ТЕ

МОСКВАДАН
13.30 — Дамчыдылгалар про-граммасы. 13.35 — Мелодер. 13.45 — Онугу телекөргүзүт. «Коловоальчик» театр. 14.15 — Онугу телекө-ргүзүт. «Бичин үрүг болгаш маан». Мультифильм. 14.30 — Онугу телекөргүзүт. «Халасер». 15.00 — Бөгүн — Совет Армия болгаш Шериг-Далай Флоду-нун хүн. ССРЭ-ның камгалаа министрлиг ораалакчылар кур-гаг чер черининч көз коман-далыкчызы Н. Г. Павловский-нің чуугазы. 15.15 — Онугу телекөргүзүт. Документалдыг телефильминч баштайгы жар-гузуу. «Солдаттың огу» — сол-дат. 15.35 — А. Сафронов — «Хулузүрүг дөшт миллион». Москваның Моссовет аттыг академиктиг театрының шы-ан.

КЫЗЫЛДАН
17.50 — Телемөдөөлөр. 18.05 «Бөгүн — Совет Армиянык болгаш Шериг-Далай Флоду-нун хүн». Дамчыдылгалар. 18.20 — Телемөдөөлөр. МОСКВАДАН
18.30 — Совет Армиянык болгаш Шериг-Далай Флоду-нун хүнүнө тураскаалар ыры кезээл. 19.30 — Бөгүн — Совет Армиянык болгаш Шериг-Далай Флоду-нун хүн. ССРЭ-ның камгалаа министр-лиг ораалакчызы Н. Г. Павловский-нің чуугазы. 19.45 — «Ийи дайынчы» Урал-течен фильми. КЫЗЫЛДАН
21.00 — Телекөргүзүрүнч чатым баугар компет. МОСКВАДАН
21.25 — «Чө-не, оолдар!» 23.00 — 23.50 «Уе» Информастыг про-грамма.

АГААР

Бөгүн республикага биче бу-дугаар, хар табас. Согу-барып утгалымынчыг хаттын дүргөн секундда 0-4 метр чедер. Агаарның температурасы 18-20 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Кинотеатрларда

ФЕВРАЛЬ 23-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: «Демдектиг атог» 10.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19.05, 21.00 тактарда. «КАА-ХЕМ»: «Фронтдан солдат эон келген» 15.00. «Оксоза» 16.50, 18.40, 20.30 тактарда. «ВОСТОК»: «Липаларыг хоорай» 18.10, «Мында даң

халалары ыркым» (1-ги, 2-ги кезектери) 14.50, 20.00 так-тарда. «ПОНОНЕР»: «Адыр, мана!» (5-жи кезең) 9.00, 17.20, «Тин-дэге соонда тулчушкуну» (1-ги, 2-ги кезектери) 10.50, 14.00, «Манатпаан аалчы» 18.40, 20.30 тактарда.

Чолаачылар күзөлдигерге

Кызылдың автокомхозы чолаачының үнүк класстыга өө-ренер кияжилерин колхозтарынч болгаш союздарынч чо-рутканып баугар хүзүн алырын чарлап тур. Күзөлдөр 1973 чылдың февраль 26-да эгээр. Бөрөдөлгөс тыла ды-та башылаар.

Автокомхоздың адреси: Кызыл хоорай, Шевченко кудум-чуу, бажың дугары 113 а. Телефону 34-94.

Тураскаалдарны камгалаар

Дугу Кызылга Тываның ар-тем-иничиле институтунун бажыңчыга култураның бол-гаш төөтүнч тураскаалдары камгалаар институтунч район организацияларының дар-галарыңч болгаш харысала-рыг секретарыларыңч се-минар-хурады эгелзөн.

Алаа Россия улустарының културазының болгаш төө-түнч тураскаалдарының чымдымын тургузар база Октябрь революцияның соонда биств улустарымы-тын күш-ажыгыч алдарыңч төөтүнч четгелер тургу-арыңч дугайында айтыр-ларын чуугалашкан болгаш семинарыңч кыргыкчилери дугаага солукшак.

Семинар бөгүн аямынч үр-гүзүдээр. Семинарныг кир-жикчилери эртем амдалык-тары болгаш РСФСР-ның база Тыва АССР-нің улусту-артизы В. Оскал-оол-биле ужуражырлар.

Эрзиниң ортуман шко-лазы чүгө өөредилге-кижи-динде талазы-биле бедик көргүзүлгү эвес, шериг-патриоттук кинимидилгеге база мактадып турар. Амыл-ишти мурунчылары — сурагыч кижилер-биле ужуражышканынч школа-га үргүлч болгулаар.

Ада-чурттуң Улуг дайы-нының кириничин, тан-кист, юстицияны майору М. Х. Конгарын ол шко-лазың өөренкичилери хүндү-лээр. Михаил Халыраевич чоонга аңаа база чоран.

ЧУРУНТА: фронтучу Ми-хаил Халыраевич Конгар өөренкичилер аразында. А. ЧОИГАННЫҢ фото-зу.

„Силерниң саналыңар“ деп чүүлге хамаарыштыр

Ада-иелерден хамааржыр

«Силерниң саналыңар?» деп чүүлү долуу-биле деткян-шаан, чамдык бодалдарымын плередиң көрөй.

Бодум чүстүң чартыны баскан ашак мен. Эрткен үемниң иштинде элзэи хойну көрүп келдим.

Шаанда анык кижилер арага ишпес, ада-иезинден, бо-дундан улуз кижилерден эгерин эки чаңчыдыг чоран деп өскө эштеринч солугна бижиң турары кончут шын.

Дөртөн чылдар үезин сактыр-дыр мен. Бистин Самагал-дайта ол үеде арганын бо-ла кижипкен чорур, ат-шолалыг улагды берген Энрик-Сагар, Орустаар-Даван, Орустаар-Са-гаачы, Лосай-ашак олар беэни неделя-недөдө-биле ижиң чорбас турган. Ам дээрге, ылангыя байыраал хүшөринеде чөбрий хар чөпчөтүн беэни ээпиртир суксун «чоотлапкан» чорурун бо-ла көөр.

Оон чамдык чылдагазым ада-иесеринч багай чаңчыла-рында болуп турар. «Огулун, уруун 10 класс доскан (ха-рып-даа 8-ти беэни) дэшт аттестат чүрү». Огулун шериге чорурларда, оон халажың келгенде база-ла «дойлаан» турар. Ындыг таварылгада ол анык кижилер чыгып келген өө-рү-биле ылап-ла арганын ижер ужурга таваржыр.

База бир багай чаңчыл бар. Ол дээрге өлгөн кижипин 7 болгаш 49 хонун эрттирер деп чүвө-дир. Ындыг масалыг арагаашканын болган черге калдыг-даа кижилерин көрүп болур. Эртн Тываның чаңчылында беэни ындыг чүвө чоң турган деп кырганар ам кайгы чуугалажар боор-дур.

Чамдык калган, багай, хоралыг ол чаңчылдардан адырамыр дөшт оон-биле демселиң чер болганга күшгездирери чутула деп болаар мен.

О. КАРА-ООЛ.

чазаныкчы, сөс уругунч адамы.

Самгалдай суур.

«Коммунисттик орук» советтун кайгарчылары кол кодан-дан үзүлгөш, Чукотканың тундразында чиде берези, улачу чоран ийи чүс ажы иешлери тылкы, көжүп чорур тур-лага эккелгенер. Ол иешлери дилеп, тыварыска олар ни-тизи-биле бежен хончуту үндүргөн.

Дун ортузунда иешлер дүвүрел-ле эгелзөн. Хевирин бодан көргөс, иешер Сонгу чүктүн бөрүлеринден азы ча-мылган, товал чорур адыдан тован ышкыш болган. Давар-тамында кайгарчылар оларны санап көргөс, дыка четпес бо-ган. Биргеде мурунундан оларны дилеп, тылсын дэшт Федор Тавро биле Константин Вавыргинни чоруткан.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: 667000

Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчуу, бажын № 3. ТЕЛЕФОНАНЫ: Редакторун 24-63, редакторун ораалакчыларының 35-24, пропаган-да кылдынын 23-54, харысалагы секретарының 23-35, партийжи агый кылдынын 21-47, уагустур кылдынын 22-64, чагаа кылдынын териянын 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбей барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-нің Министрлер Чөвүленинч чанында Тываның ном үндүрер

теринч республика типографиязы (Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчуу, бажын № 1).

МАГАДАН. (СЭТА-ның көрр.).

Солун неделяда 6 катан үнер

Пар ама 2. Тираж 15453. Чагыг № 672.

ТС-00006.